

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.005>

УДК: 33, 330.3, 339.9

JEL: F43, H1, N20, O50, P16

Гжегож В. Колодко

ВЕЛИКА КИТАЙСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ: КИТАЇЗМ І МАЙБУТНЄ СВІТУ

(стаття друга)

Величезний стрибок, здійснений за останні чотири десятиліття китайською економікою внаслідок ринкових реформ та відкритості світові, викликає у одних страх, а в інших тривогу. Виникають питання щодо того, чи є основи економічного успіху Китаю стійкими та чи буде за економічним зростанням слідувати політична експансія. Китай широко використовує глобалізацію і тому зацікавлений у її продовженні. Водночас він хоче надати їй нові риси і специфічні китайські характеристики. Це зустрічає небажання нинішнього глобального гегемона, Сполучених Штатів, тим більше, що виникають побоювання, що Китай може просувати за кордон свою оригінальну політично-економічну систему – "китаїзм". Однак світ все ще достатньо великий, щоб вмістити нас усіх. Потенційно, не обов'язково. Для того щоб це сталося, нам потрібна належна політика, яка в майбутньому також повинна включати кращу координацію на наднаціональному рівні.

Ключові слова: трансформація, глобалізація, економічна система, китаїзм, новий прагматизм

THE GREAT CHINESE TRANSFORMATION: CHINISM AND THE FUTURE OF THE WORLD

(article two)

Grzegorz W. Kolodko (kolodko@tiger.edu.pl), Research Center for Transformation, Integration and Globalization, Kozminski University, Warsaw. <https://orcid.org/0000-0001-7015-5612>

The huge leap made by the Chinese economy over the past four decades as a result of market reforms and openness to the world is causing fear in some and anxiety in others. Questions arise as to whether China's economic success is solid and whether economic growth will be followed by political expansion. China makes extensive use of globalization and is therefore interested in continuing it. At the same time, China wants to give it new features and specific Chinese characteristics. This is met with reluctance by the current global hegemon, the United States, all the more so as there are fears that China may promote its original political and economic system, "Chinism", abroad. However, the world is still big enough to accommodate us all. Potentially, not necessarily. For this to happen, we need the

Гжегож В. Колодко (kolodko@tiger.edu.pl), Дослідницький центр трансформації, інтеграції та глобалізації, Університету Козмінського, Варшава. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7015-5612>

Цитування: Колодко Г.В. Велика китайська трансформація: китаїзм і майбутнє світу (стаття друга). *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 5–23. <https://doi.org/10.15407/etet2020.03.005>

© Г. Колодко, 2020

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2020. № 3: 5–23

right policies, which in the future must also include better coordination at the supranational level.

Key words: transformation, globalization, economic system, Chinism, new pragmatism

Вступне слово

Протягом певного часу дедалі частіше висловлюються думки про те, що у світі неминує настає нова ера, в якій домінуватимуть Азія і особливо Китай. Не обов'язково. Проте, безумовно, відносна важливість Китаю – завдяки величезній економіці і чисельності населення, що продовжують зростати, – буде посилюватись. Це має очевидні не лише економічні, а й політичні наслідки. В епоху незворотної глобалізації жодна з найбільших світових проблем вже не може бути вирішена без Китаю. Тому з Китаєм необхідно не тільки конкурувати, а й творчо співпрацювати. І чим швидше розвивається культура такої співпраці, тим швидше розвиваються підтримуючі її інституції, і тим краще для розвитку світової економіки.

У світі майбутнього для конкурентоспроможності економіки, заснованої на знаннях, визначальними будуть людський капітал та технології. Однак для сприяння сталому розвитку самих по собі їх може бути недостатньо. Також необхідна політична та економічна система, яка сприяє формуванню капіталу та його ефективному розподілу. Китайська система продовжує розвиватися, тому виникає питання про те, наскільки вона зможе відповісти на зростаючі виклики.

Населення і людський капітал

Час кількості ніколи не закінчиться, але зараз настав час якості наступного покоління. Сьогодні, а тим більше в майбутньому, економічні успіхи все менше залежатимуть від володіння природними ресурсами і матеріальними та фінансовими активами, а дедалі більше – від людського капіталу. Із найдавніших часів економіка спиралася на знання, але вона ніколи настільки не залежала від знанневих ресурсів, як зараз. Саме знання та навички їх використання у процесах виробництва і обміну визначають, яка економіка стоїть на передових позиціях. Конкурентоспроможність економік дедалі більше залежить від знань, і цей факт Китай цілком усвідомлює. Відповідно, країна інвестує все більше часу та коштів у знання та технічний прогрес.

Китайські університети пробивають собі дорогу у глобальних рейтингах, хоча вони наразі далеко не на перших позиціях. Ці перші позиції майже повністю зайняті американськими та британськими установами (до першої десятки входить лише один континентально-європейський університет: Швейцарський федеральний технологічний інститут у Цюриху), "на подіумі" також присутні MIT, Стенфорд та Гарвард, але 16 місце вже займає Університет Сінхуа, а Пекінський університет – 22-е (QS 2020). У рейтингу найкращих інженерних закладів вищої освіти Сінхуа вже знаходиться безпосередньо після MIT, і експерти кажуть, що це вихід китайського університету у світові лідери – це питання декількох років.

Результатів цього поки що не видно. Наприклад, у списку Forbes, що показує найцінніші бренди, єдиній китайській компанії дісталось від-

далене 97-ме місце. Це компанія, дійсно найвідоміша та найвизначніша на світовій сцені, і не лише на економічній – Huawei (*Forbes*, 2020). Вона вклинилася між данськими блоками Lego та американськими тракторами John Deere. Проте у набагато важливішому рейтингу, який має конкретні наслідки для рішень щодо інвестицій та замовлень, а саме в Індексі глобальної конкурентоспроможності, складеному Світовим економічним форумом, Китай посідає 28-ме місце після Малайзії та Ісландії і перед Катаром та Італією (*WEF*, 2019). Список починається з Сінгапуру, США та Гонконгу. Цікаво, що за конкурентоспроможністю Китай випереджає всі інші країни БРІКС – Бразилію, Росію, Індонезію та Південну Африку – а також більшість країн Європейського Союзу¹.

Однак економіка служить людям, навіть якщо політика іноді про це забуває, і економіка ставиться до них вибірково. Не можна некритично захоплюватися такими вражаючими досягненнями, як розкішні види району Пудун у Шанхаї або 38-тисячокілометровою швидкісною залізницею, оскільки потрібно також знати, що державні витрати на охорону здоров'я у Китаї становлять лише близько 2% ВВП країни, а гарантований щомісячний дохід *dibao* дорівнює скромним 600 юаням, за які можна придбати не більше ніж миску локшини на день. Можна дивуватися архітектурній досконалості оперного театру Чжухай, чия краса може конкурувати із його Сіднейським аналогом, але не можна бути байдужим до численних випадків, коли селян виганяють з їхніх полів на виконання рішень корумпованих судів, в результаті чого вивільняється земля під житлові мега-проекти сумнівної привабливості. Не можна не захоплюватися охопленням та динамічним зростанням соціальної медіа-платформи *Weibo* та мега-додатку *WeChat*, якими користуються сотні мільйонів людей, але не можна не поскаржитися, що онлайн-сервіс *BBC News* заблокований брандмауером *Great Firewall*, який є, до речі, дуже технологічно передовим. Отже, загальна картина дуже складна.

Ключовим для майбутнього буде те, до якої міри і наскільки швидко відбудуться зміни щодо задоволення мінливих потреб населення. Такі потреби постійно зростають у країнах, що пробивають собі дорогу вгору, і постійно зменшуються в багатих країнах, які, за деякими винятками, схильні до прийому іммігрантів. У Китаї населення скоро припинить зростати, хоча і буде продовжувати старіти (табл. 1).

За прогнозами ООН, чисельність населення Китаю почне скорочуватися після 2030 року. Для Індії такий переломний момент настане поколінням пізніше, після 2060 року. У цьому контексті важливо, що Індія – на відміну від Китаю та інших країн, де населення швидко старіє – може використовувати свій демографічний дивіденд у вигляді відносно молодого населення як чинник, що сприяє економічній динаміці. Медіанний вік у першій країні становить близько 28 років, у другій – понад 37 (у середньому у світі 30 років)². Отже, у цьому відношенні ситуація в Китаї вже є несприятливою, і буде погіршуватися у майбутньому.

¹ Зокрема, у рейтингу конкурентоспроможності WEF Китай посідає вищу позицію, ніж Італія, Естонія, Чехія, Португалія, Словенія, Польща, Мальта, Литва, Латвія, Словаччина, Кіпр, Угорщина, Болгарія, Румунія, Греція та Хорватія, яка на своєму 63-му місці знаходиться між Філіппінами та Коста-Рикою (*WEF*, 2019).

² Населення Китаю швидко старіє, що, до речі, є ще одним аспектом економічного успіху. Очікувана тривалість життя при народженні для Китаю становить 77 років. Для порівняння, в Японії він на вісім років довший, 85 років, а в Індії на вісім років коротший – 69 років (*Macrotrends*, 2020).

Таблица 1

Прогноз зростання населення, 2020–2060 роки

Країна	Рік		Зростання/скорочення, %
	2020	2060	
Китай	1439	1333	-7,4
Індія	1380	1651	19,6
США	331	391	18,1
Росія	146	133	-8,9
Японія	126	98	-22,2
Світ	7795	10151	30,2

Джерело: UN 2019.

Стан суспільства та добробут людей, особливо фінансовий стан їх домогосподарств та оцінка їх особистого економічного становища, не визначаються ні розмірами економіки, ні населенням країни. Те, що "ми найбільша країна" або "ми численніші за вас" має більше політичне, ніж психологічне значення, і рівень добробуту та його суб'єктивне відчуття цього в Китаї не сильно покращуються лише через те, що китайці залишаються найчисленнішим народом у світі³, і що вони створюють, за ПКС, найбільший ВВП. Так само той факт, що, скажімо, індонезійців у сім разів більше, ніж поляків, і що загалом вони виробляють майже втричі більше, мало радує перших, якщо ВВП їхньої країни на душу населення становить лише 42% його показника у Польщі, де з цієї та інших причин середня тривалість життя майже на п'ять років довша. У Китаї в середньому люди живуть лише на два роки менше, ніж у США (77 порівняно з 79 роками), і користуються середнім доходом, який зростає дуже швидко, але все ще становить лише 30% від американського, який в 2019 році становив 64 700 доларів США на душу населення. Тому треба користуватися більш адекватною інформацією, ніж проста міра доходу на душу населення. Дуже корисними у цьому плані є категорії, що описують рівень людського капіталу (табл. 2).

За рівнем ІЛР, США посідають 15-те місце між Новою Зеландією та Великою Британією, і між Бельгією та Японією⁴, а Китай – 85-те місце між Північною Македонією та Перу і між Еквадором та Азербайджаном⁵. Список очолює Норвегія (ІЛР 0,954), а на найнижчому місці знаходиться Нігер (ІЛР 0,377). З огляду на нерівність доходів – дуже високу як у США, так і в Китаї, з коефіцієнтом Джині 41,5 і 38,6 відповідно, – США опустилися на 13 позицій, на 28-те місце, а Китай піднявся на 4 позиції, на 81-те місце⁶. Таким чином, тут вони розділені відстанню трохи меншою, ніж у разі нерівності доходів.

Інший важливий показник – це динаміка змін та зсуви на світовій карті, що відображають відмінності в рівні та якості людського капіталу.

³ За оцінками ООН, на початку четвертого десятиліття цього століття Індія стане найбільш густонаселеною країною у світі. У 2035 році в ній проживатиме 1,504 млрд осіб, тоді як в Китаї проживатиме 1,464 млрд осіб (UN, 2019).

⁴ У рейтингу між Бельгією та Японією знаходиться Ліхтенштейн, який я в цих порівняннях ігнорую.

⁵ До рейтингу входить Гонконг, який з ІЛР 0,939 посідає 4-те місце разом з Німеччиною. Польща з індексом 0,872 посідає 32-ге місце між Грецією та Литвою.

⁶ Оцінки Програми розвитку ООН на 2018 рік (UNDP, 2019).

Індекс людського розвитку та індекс людського розвитку з урахуванням нерівності

Країна	Місце за ІЛР	ІЛР	ІЛРН	"Сукупна втрата" (%)	Різниця у місці за ІЛР та за ІЛРН
Норвегія	1	0,954	0,889	6,8	0
США	15	0,920	0,797	13,4	-13
Японія	19	0,915	0,882	3,6	15
Росія	49	0,824	0,743	9,9	1
Китай	85	0,758	0,636	16,1	4
Індія	129	0,647	0,477	26,3	1
Світ	-	0,731	0,584	20,2	-

Примітка: "сукупна втрата": різниця у відсотках між значенням ІЛРН та значенням ІЛР.

Джерело: UNDP (2019). С. 308–311.

За період лише трьох десятиліть, починаючи з 1990 року, середній ІЛР у світі зріс з 0,598 до 0,731, тоді як у США він зріс з 0,860 до 0,920, а в Китаї – з 0,501 до 0,758. Отже, тридцять років тому рівень Китаю був нижче загальносвітового, а зараз вже вище. Хоча якість вимірюваного таким чином людського капіталу зростала у світі на 0,72% на рік, темпи його зростання в США були втричі повільнішими за середній (0,24%), а в Китаї – удвічі швидшими (1,48%). Зрозуміло, що легше пробитися до вищих відміток, коли починаєш з низького рівня. Зараз це стає дедалі складніше.

Не тільки капіталізм, але ще й китаїзм

Бранко Міланович у своїй цікавій книзі під назвою "Капіталізм, сам по собі: майбутнє системи, що керує світом" стверджує, що після падіння радянського зразка державного соціалізму (найчастіше в літературі згадується як "комунізм"⁷) історія жодним чином не закінчилась, капіталізм з тріумфом опанував весь світ (Milanović, 2019). Він вважає, що майбутнє має йти своїм шляхом, оскільки альтернативи капіталізму-переможцю немає. Можна було б звести справу до визначень, але все тут набагато складніше. Особливо те, що автор часто під загальний термін "капіталізм" ставить різні категорії політичних та економічних систем, розрізняючи два його основні типи: меритократичний ліберальний капіталізм на чолі із США та політичний капіталізм на чолі з Китаєм. Тому, незважаючи на те, що назва книги говорить лише про капіталізм, у запропонованій автором капіталістичній реальності ми маємо справу не лише з однією його формою.

Можливо, це так, але проблема полягає в тому, що замість двох різновидів як частини однієї системи ми можемо бачити системну

⁷ На Заході ще в період, що передував переломному 1989 року, політична та економічна система, що домінувала в Радянському Союзі та Центральній та Східній Європі, називалася комунізмом, тоді як у тій частині світу, де система поширювалася, у тому самому значенні вживався термін "соціалізм". Пізніше, в період системного переходу, в такому значенні найчастіше можна було почути термін "комунізм" з посиланням на період між 1945 і 1989 роками. Тому можна підсумувати, сказавши, що це питання термінології, але це не відповідає дійсності, оскільки за неоднозначністю визначення лежать суттєві розбіжності та ідеологічні суперечки (Walicki, 1995; Kolodko, 2000; Nuti, 2018).

множинність. Це не такий випадок, як, скажімо, горила та орангутанг, дві людиноподібні мавпи, що належать до одного сімейства істот, але одна більше подібна до мавпи та лемура; дуже схожі на зовнішність, але різні в глибині. Навряд чи можна втиснути такий надзвичайно різноманітний теперішній і майбутній час в одну системну категорію, оскільки таких категорій багато. У нас, як і раніше, є кілька світів, і суть у тому, щоб вирішити, який із них заслуговує на те, щоб його назвали першим, де другий світ і що відбувається з третім, а можливо, ще з кількома.

Ми повинні погодитися з необхідністю розмежувати ліберальний капіталізм, що склався на Заході протягом тривалого історичного процесу, та державний капіталізм, що виник в результаті більш короткого історичного процесу в багатьох постколоніальних країнах – колишньому Третьому світі – та у деяких країнах в результаті постсоціалістичного переходу. У першій групі державних капіталістичних країн класичними прикладами можуть бути такі різні між собою економіки, як Саудівська Аравія та М'янма, у другій групі – Росія та Казахстан⁸.

Китай відрізняється за якістю, і класифікувати його у термінах цієї моделі було б занадто надумано. Це не випадок ані комунізму, як дехто все ще називає лад у цій країні (*Fun, Zheng, 2020*), ані капіталізму, навіть прикрашеного тим чи іншим прикметником (*Pei, 2016*), а випадок якісно інший. Це цілком своєрідна політична/соціальна/економічна система, яку я називаю китаїзмом (*Kolodko, 2018; 2020a*). Це не пекінський консенсус, навантажений етатизмом та централізованою бюрократією, який деякий час намагалися привітати як антипод неоліберальному Вашингтонському консенсусу (*Halper, 2010*). Хоча між цими поняттями можна побачити деякі аналогії, безумовно, існують більш суттєві відмінності (*Lin, 2013*). І це також не просто період переходу від централізовано-планової економіки до ринкової, хоча і у формі державного капіталізму (*Lardy, 2014*).

Френсіс Фукуяма вважає – тепер, коли неозброєним оком може бачити, що історія все ще триває, – що Китай з моменту приходу до влади команди Сі Цзіньпіна в 2012 році переходить від авторитарної до тоталітарної системи. Хоча це дуже спірно, якщо не помилково, але Фукуяма має рацію, що насправді централізація влади та обмеження і без того дуже обмеженої демократії можуть бути зупинені та послаблені лише внутрішніми силами. Тим більше, що "на жаль, за останні три з половиною роки Сполучені Штати робили все можливе, щоб послабити себе. Вони обрали лідера, котрий любить демонізувати своїх внутрішніх опонентів набагато більше, ніж своїх іноземних конкурентів, який безтурботно відкинув моральну висоту, що була основою амери-

⁸ Залишимо поза цією систематикою окремі випадки, яким потрібно призначити своє власне місце. Кубу все ще можна класифікувати як державний соціалізм (комунізм), але з недавнього часу вона має певні риси, схожі на ранні китайські реформи. Особливий тип являє собою Північна Корея з її унікальною системою чучхе та ідеологією (*Lankov, 2016*). Ми можемо бути впевнені, що жодна з цих моделей не матиме послідовників у майбутньому. Навпаки; найбільша можливість зростання для цих країн пов'язана із слідуванням китайській гібридній системі. До речі, коли я перетнув кордон між Північною Кореєю та "комуністичним" Китаєм на мосту через річку Ялу, я не міг позбутися враження, що в'їжджаю в ліберальну країну, де панує свобода ... Все відносно.

канської світової могутності, і який протягом найбільшої кризи за останні три покоління керував країною з такою некомпетентністю, що її вже не сприймають серйозно ні друзі, ні вороги" (*Fukuyama, 2020*). Тому необхідно погодитися з його висновком, а точніше з його першою частиною: "Перш ніж ми зможемо подумати про зміну Китаю, нам потрібно змінити Сполучені Штати і спробувати відновити свою позицію глобального маяка ліберально-демократичних цінностей у світі" (там само).

Однак не можна погодитися з другою частиною висновків, оскільки в результаті провалу неолібералізму, а тепер і фіаско ліберальної демократії під час президентства Дональда Трампа, уявляти майбутнє США як світового лідера демократії – це тільки бажання. Ця можливість була упущена. Ймовірно, її вже не було ще декілька років тому. Тоді я сперечався зі Збігневом Бжезінським, який у 2007 році писав про "другий шанс" взяти на себе світове лідерство (перший був після закінчення "холодної війни" та розпаду Радянського Союзу). Цей шанс полягав у перемозі над кандидатом від Республіканської партії у Білому домі. І хоча це сталося через перемогу Барака Обами, США вже не змогли відновити свої гегемонні та керівні позиції. Як я писав тоді, так я думаю і сьогодні: щоб прагнути до глобального лідерства, потрібно дбати про світ, а не про власні інтереси, часто за рахунок решти цього світу (*Колодко, 2011*). Безсумнівно, і тоді, і зараз можливість такої глобальної ре-експансії США була заблокована зростаючим Китаєм. Отже, потрібно не лише визнати це, але йти далі – приймати реальність, шукати прагматичні компроміси та створювати позитивну синергію, а не наївно мріяти про єдину наддержаву.

Китаїзм – це своєрідна синкретична економічна система, заснована на різних формах власності на засоби виробництва, з чіткою макроекономічною політикою та обмеженим державним контролем щодо мікроекономічного управління. Деретуляція підпорядковується підтримці діяльності підприємств у формі, яка відповідає соціальним та політичним цілям, встановленим правлячою партією⁹. Широко використовуваний, гнучкий, але загалом далекосяжний економічний інтервенціонізм використовує як орієнтовне планування, що стосується сфери бізнесу, так і командне планування щодо деяких державних підприємств та інфраструктури. Політика країни щодо уряду, місцевої влади та центрального банку також використовує класичні інструменти ринкового інтервенціонізму. Система ціноутворення по суті є децентралізованою, що, незважаючи на бюджетні обмеження (не повністю жорсткі) щодо державних підприємств, гарантує підтримку динамічної рівноваги грошового ринку.

Водночас китаїзм допоміг усунути синдром дефіциту та ефективно стримати інфляцію цін. Це такий подвиг, якого не змогла здійснити жодна економіка колишнього державного соціалізму, ані Радянсь-

⁹ Комуністична партія Китаю. Було б справедливим додати "так звана", оскільки вона давно є комуністичною лише за назвою, а не по суті. Це визначення є історичною спадщиною минулих часів. Зараз правляча партія виступає за впровадження та використання механізмів, що виражають цілком протилежні комуністичним ідеали, наприклад, приватну власність на засоби виробництва та капіталістичну вигоду, а також безробіття та велику нерівність доходів.

кий Союз, ані жодна з країн ЦСЄ, що було основною причиною їх економічної і, як наслідок, політичної загибелі (Kolodko, Rutkowski, 1991; Csaba, 1996).

Така гібридна економічна система співпрацює з авторитарною однопартійною державою із централізованою владою, по суті, заснованою на меритократії. Політика, що реалізується державою, є компетентною та відповідальною. Водночас вона орієнтована на виконання довгострокових стратегічних цілей, яким підпорядковані середньострокові та безпосередні цілі¹⁰. Владні структури використовують традиційні та сучасні методи соціального впливу, наприклад, вони вдаються до контролю дотримання суспільством поведінки, яка сприяє загальному напрямку розвитку, встановленому партією та законодавчою і виконавчою владою. В процесі здійснення соціального впливу використовуються такі різноманітні заходи, як, з одного боку, посилення на конфуціанську філософію та квазірелігію, а з іншого – сучасне електронне спостереження. Оцифровка соціальних комунікацій дедалі частіше використовується для контролю громадського діалогу, включаючи вплив на контент соціальних мереж.

Китаїзм не означає відхід від ринкових реформ і повернення до всемогутності державного сектора в економіці (Lardy, 2019); такий висновок був би спрощеним образом надзвичайно складної реальності. Держава відіграє важливу роль – найбільше як регулятор, а також як власник частини засобів виробництва, – але вона не витісняє і не замінює ринок, а скоріше коригує та підтримує його і створює синергію з його силами (Huang, 2017). Не слід переоцінювати поодинокі події і узагальнювати поспіхом окремі спостереження, але призначення в 2008 році на престижну посаду головного економіста та старшого віце-президента з питань економіки розвитку Світового банку видатного китайського економіста Джастіна Іфа Лін є значущим. Це був не пустий жест на адресу Китаю в знак визнання досягнень цієї країни з боку тих, хто насправді ухвалював це рішення, тобто влади США за консультацією з Японією, Великою Британією, Німеччиною та Францією. Це було знаком, особливо для економічно відсталих країн, що на основі досвіду Китаю в політиці розвитку можна зробити цінні висновки, і таку успішну практику варто використовувати і в інших країнах. За час повноважень Ліна (2008–2012) революційних змін не сталося ані в технократичному способі мислення Вашингтону, ані в діяльності Світового банку, але, безсумнівно, його перебування на цій посаді сприяло подальшому відходу цієї організації від неоліберальної ортодоксальності.

¹⁰ Зняття обмеження двома термінами президентського правління в Китаї, яке так занепокоїло Захід, говорить, скоріш за все, про те, що Сі Цзіньпін продовжить займати цю посаду і, мабуть, також посаду голови партії, коли закінчиться його другий термін у 2022 році. Цей акт можна трактувати як чітке повідомлення про те, що політична лінія, пов'язана з ним, буде твердо проводитися в довгостроковій перспективі. Захід трактує це як посилення авторитаризму та подальших обмежень у тому, що вже і так є сурогатною демократією. Коли прем'єр-міністру Великої Британії Тоні Блеру або канцлеру Німеччини Ангелі Меркель продовжують період правління понад два терміни, це демократія, а коли продовжується період правління лідера Китаю Сі Цзіньпіна, це напад на демократію (навіть якщо там її взагалі немає).

Відносна привабливість китаїзму

За межами Середньої країни привабливість китаїзму обмежена. Звичайно, він не буде перенесений до країн ліберального капіталізму, але у свою чергу він може бути – і вже є – надихаючою пропозицією або принаймні варіантом, який варто розглянути, для багатьох країн колишнього Третього світу, особливо в Південній Азії, на Близькому Сході та в Африці, і меншою мірою в Південній та Центральній Америці, а також для деяких постсоціалістичних країн, переважно пострадянських республік Центральної Азії. Звичайно, між системою та політикою Китаю та відповідними особливостями цих країн існує ряд відмінностей, так само як є відмінності і між країнами, які входять до родини країн "вільного ринку та ліберальної демократії".

Досить порівняти США з державами Латинської Америки, такими як Мексика чи Бразилія, Аргентина чи Чилі, або Велику Британію з країнами Східної Центральної Європи, такими як Чехія або Хорватія, Латвія чи Словенія. Ці країни і подібні, і зовсім інші. В цьому сенсі до країн, які мають певну схожість із характеристиками китаїзму – з усіма індивідуальними застереженнями – належать Камбоджа, Лаос, М'янма, Сінгапур та В'єтнам у Південно-Східній Азії, Азербайджан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан у Центральній Азії, Білорусь у Східній Європі, Оман, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) на Близькому Сході, Алжир, Гвінея, Намібія, Судан та Танзанія в Африці, а також Куба та Нікарагуа в Латинській Америці.

Це, здавалося б, дуже різноманітна група країн, але коли глибше заглянути в їхні системні особливості, можна побачити багато подібного з важливими рисами економіки Китаю; в економічних системах цих країн є декілька ознак китаїзму. Особливу увагу слід приділити великій частці державної власності, включаючи монополію у стратегічних галузях (у цьому випадку "стратегічність" означає набагато більше, ніж у західних ринкових економіках), центральне планування, контроль режиму валютного курсу та звітність центрального банку перед урядом. Існує також певна схожість у методах економічної політики, особливо державне втручання як засіб промислової та торгової політики, протекціонізм стосовно життєво важливих секторів, державні субсидії для експортноорієнтованих фірм та вплив уряду на основні прямі вхідні й вихідні іноземні інвестиції. Що стосується країн з вищим рівнем технологічного прогресу, таких як Сінгапур, Білорусь чи ОАЕ, то в них для підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних компаній часто застосовується протекціонізм та державна фінансова підтримка.

Країни ліберальної демократії, стикаючись із її кризою, повинні шукати шляхи захисту від хвилі нового націоналізму (*Economist*, 2016) та від генеруючого кризу потенціалу неолібералізму (*Galbraith*, 2018), але вони, безумовно, не будуть слідувати китайській моделі. Слідування цій моделі можливе, хоча і в дуже різній мірі, через емансипацію економік та суспільств, тобто у тих країнах, які неолібералізм витіснив до категорії так званих ринків, що розвиваються. Сутність питання в тому, що тут одночасно збігаються два значні процеси: з одного боку, величезний економічний успіх китаїзму, та, з іншого – структурна криза ліберального капіталізму.

До країн, які шукають "маяк" у цьому хаотичному океані світової економіки, може швидше дійти світло з Пекіна, ніж з Вашингтону, їм більш зрозуміло те, до чого закликають з дельти Перламутрової Ріки (Pearl River Delta) та з Гуанчжоу, ніж з Нью-Йорку та Манхеттену. А ці заклики ще й підтримуються активною зовнішньою політикою Китаю. У Пекіні більше дипломатичних посад, розкиданих по всьому світу, ніж у США. Його політичний вплив не можна недооцінювати, але водночас не слід боятися, що він перевершить Захід, включаючи англо-американський вплив, коли йдеться про так звану "м'яку силу". Добре, що в багатьох країнах було започатковано понад сотню інститутів Конфуція, які пропагують Китай та китайські цінності. Це не загроза, навпаки; трохи більше з нас розуміють офіційну китайську мову ("мандарин"), що також сприятиме розширенню міжнародного обміну у сфері освіти, науки, культури та спорту. Наступною кульмінаційною подією в поєдинку "м'яких сил" стануть 24-ті зимові Олімпійські ігри в Пекіні 2022 року, особливо після скасування літніх Олімпійських ігор 2020 року в Токіо.

Ця зовнішня експансія – незалежно від її суто економічних цілей, які в основному стосуються задіяння великого надлишкового потенціалу Китаю у секторі інфраструктурного будівництва, розвитку ринків збуту для все більш конкурентоспроможних галузей, а також отримання доступу до родовищ сировини та матеріалів – здійснюється у вражаючих масштабах за допомогою Ініціативи "Один пояс, один шлях" (The Belt and Road Initiative, BRI) (Maçães, 2018), яку часто називають новим Шовковим шляхом. Її основна мета – не завоювати інші країни, зробивши їх економічно залежними – хоча це теж може статися у разі необдуманого політики в країні-отримувачі, тому слід бути обережними, – а підтримувати внутрішню економічну динаміку. Китай, незважаючи на величезні розміри країни, не може цього досягти без використання зовнішніх факторів, без подальшого використання глобалізації для швидкого зростання внутрішнього виробництва та споживання. За останні пару десятиліть ніхто настільки добре не використовував глобалізацію для власного зростання, як це робив Китай. Не дивно, що він бажає продовжувати це робити. І китайцям це простіше, оскільки здається, що, на відміну від людей із Заходу, які під час своїх візитів до Китаю розповідають місцевим жителям про те, як слід влаштувати світ, китайці, подорожуючи, шукають рішення, які можуть виявитися для них корисними. Напевно, Китай за останні десятиліття дізнався більше від Заходу, ніж Захід від Китаю, хоча там теж можна було багато чому навчитися.

BRI – разом із супутніми політичними інструментами та інституційною системою, про що свідчать порівняно легкодоступні позики від державного Ексімбанку та створення багатонаціонального інвестиційного банку (Азіатського банку інфраструктурних інвестицій – Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB) – гарантує більш широку перспективу. Це не є загрозою ні для Заходу, ні для Західної Європи, враховуючи наявність у BRI частини, відомої як "16 + 1" і "17 + 1"¹¹, оскільки Греція

¹¹ Китай "поклав в один кошик" 17 країн з очевидних географічних – а, точніше, геоекономічних та геополітичних причин, – але також враховуючи різницю

в 2019 році пішла по стопах постсоціалістичної економіки країн ЦСЄ¹². Щоправда, перші сім років її існування виявились малорезультативними, хоча на програму "16 + 1" покладалася велика надія.

Але по інших проектах стрімкий приплив китайської інфраструктури та виробничих інвестицій, торговельне співробітництво, а також навчання персоналу та надання медичних послуг можуть принести додатковий розвиток. Давайте розглянемо ширшу картину: чим швидше це зростання дасть свої плоди, тим більшими будуть вигоди, отримані безпосередньо в країнах, у які спрямовані інвестиції та економічна допомога. І тим меншим буде тиск, що викликає міграцію з бідних країн Азії та Африки до Європи, отже, меншим буде і приплив біженців та економічних мігрантів, з хвилями яких європейці вже важко справляються.

Битва за завтра, або імператив інклюзивної глобалізації

За іронією долі, але саме зумовлена коронавірусом неможливість підтримувати живі очні контакти висуває на перший план сильне і нестримне бажання людини подорожувати та поглинати інші культури, а також спільно працювати в галузі освіти та наукових досліджень, обмінів людьми та спорту. Ми хочемо бути разом, а не окремо один від одного. Ці фактори, не менше, ніж такі класичні зв'язки, як ланцюжки виробництва, постачання і збуту та глобальної торгівлі, роблять незворотною глобалізацію, яку розуміють наступну за лібералізацією інтеграцію ринків капіталу та товарів. Тим більше дивно, що глобалізацію поставили під сумнів із найменш очікуваного напрямку. Провідний ліберальний тижневик "The Economist" виходить із кричущою назвою: "До побачення, глобалізаціє", і радить своїм читачам: "Помахайте на прощання найбільшій ері глобалізації – і турбуйтеся про те, що стане на її місце". (*Economist*, 2020b). Можна припустити, що такий діагноз зумовлений не тільки руйнівними наслідками пандемії для лібералізації та інтеграції світової економіки, але й тим, що журнал розуміє, що існуюча "екстрактивна" форма глобалізації вже не має шансів, хоча і сумнівається в успіху її "інклюзивної" версії.

Це правда, що пандемія – з її психологічними та політичними побічними ефектами, такими як зростаюча ксенофобія та взаємна ворожість – висуває на передній план симптоми протекціонізму та наївного меркантилізму, ознаки яких можна було помітити і раніше. Викликана неолібералізмом фінансово-економічна криза 2008 року призвела до хвилі нового націоналізму. Для неолібералізму, який мав на меті допомогти небагатьом розбагатіти за рахунок більшості, громадським ворогом був уряд як регулятор та політика перерозподілу доходів, тоді як для популізму та нового націоналізму роль ворога відводиться глобалізації. Таке зіткнення одночасно послаблює здатність – і без того слабку –

в масштабі. Достатньо було б усвідомити, що загальна сума ВВП цих 17 країн ЦСЄ становить лише близько 14% ВВП Китаю (приблизно 16% за ПКП).

¹² До 16 країн ЦСЄ, запрошених Пекіном у 2012 році до BRI, входять: Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Чорногорія, Північна Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина та Словенія. До цієї групи не входять Білорусь, Молдова та Україна. Тут також немає Косово, незалежність якого на сьогодні Китай не визнав, і якого також немає на китайських картах, оскільки вони все ще показують Косово як частину Сербії.

зосередити політичний процес на багатонаціональному рівні і сприяє сповзанню політичних, соціальних та економічних відносин у анархію.

До кризи неправильної економічної лібералізації – її неналежної дерегуляції з точки зору соціальної згуртованості та економічної рівноваги – додається ще й криза ліберальної демократії (*Krastev, Holmes, 2019*). Дехто вважає, що лібералізм вже зараз зазнав краху (*Deneen, 2018*). Ця криза набуває різних, часом дивовижних форм – одна в США після виборів президента Дональда Трампа, інша в Польщі, якою керує партія "Право та справедливість"; ще одна в Австралії з націоналістичним урядом прем'єр-міністра Скотта Моррісона і ще інша в Бразилії з популістським правим президентом Джаїром Болсонаро. У кожному випадку це шкодить наднаціональній соціальній згуртованості та ускладнює пошук розумного курсу глобалізації.

Такий курс повинен базуватися на неортодоксальній економічній думці, особливо важливими тут є нова структурна економічна концепція (*Lin, 2012*), економічна концепція загального блага (*Tirole, 2017*) та новий прагматизм – своєрідний "інтерфейс" між описовою та "консультуючою" економічною наукою, що вказує шляхи інтегрування економічного, соціального та екологічного розвитку в "економіку помірності" (economy of moderation) (*Kolodko, 2014; 2020c*). Переконавання в тому, що створити хорошу економіку, хоча і важко, але можна, висловлюють економісти різних сучасних теоретичних шкіл (*Galbraith, 2014; Phelps, 2013; Rodrik, 2015; Stiglitz, 2019*).

І Китай – найбільший вигодоодержувач глобалізації – це цілком розуміє, і саме тому (хоча передусім тому, що з глобалізацією пов'язані корінні інтереси Китаю) він є її великим захисником. Китайці постійно повторюють формулу "win-win" (виграють всі), підкреслюючи, що глобалізація повинна бути вигідною для всіх залучених сторін. І це правда, хоча дехто глузує, що за цією формулою ховається бажання перемогти з рахунком 2:0... Щоб врятувати глобалізацію, зробити її справді незворотною, вона повинна стати насправді всеохоплюючою ("інклюзивною"). Дозволити їй продовжувати іти шляхом свого неоліберального розмаїття, якому віддають перевагу "групи інтересів" та егоїстичні економічні та політичні лобі, що збігається із несприятливими мегатрендами у змінах природного середовища, глобальним потеплінням, неконтрольованими великими міграціями та пандемією Covid-19, і що призвело до того, що я називаю "Ще Більшою Кризою" (*Колодко, 2011; 2020b*) – це неприйнятний варіант.

Не тільки всеохоплююча глобалізація, але й жодна глобалізація не може бути продовжена без необхідного ступеня гармонії між двома найбільшими економіками світу – Китаєм та США (*Kissinger, 2011*). Коли вже здавалося, що в цьому відношенні ми йшли правильним шляхом – особливо завдяки зусиллям президента Барака Обама та президента Сі Цзіньпіна, що дало низку двосторонніх та багатосторонніх угод глобального значення, про що свідчить фундаментальна Паризька угода 2015 року про пом'якшення наслідків зміни клімату – прийшов президент Дональд Трамп, заклятий ворог глобалізації, який не розуміє її суті. Надія на розвиток "заради блага світової спільноти" (pro publico mondiale bono) та дружнього суперництва в рамках так

званої G-2 – або "Химерики" (Chimerica) – була замінена Холодною війною 2.0. У розпалі пандемічного психозу як у Вашингтоні, так і в Пекіні говорять про можливу гарячу війну, яка може бути спровокована тайванською кризою. Коли американські яструби заявляють, що Китай готується приєднати острів до батьківщини силою, чого потрібно запобігти за допомогою військових заходів, навіть якщо це означає розв'язання війни, китайські аналітики з військового аналітичного центру припускають, що саме американці і підбурюють радикалів у Тайбеї до проголошення незалежності (Economist, 2020a). Причина, по якій це небезпечно, полягає в тому, що на додаток до крайньої синофобії Дональда Трампа, ця сама фобія також присутня і в його демократичних опонентів. Отже, відновити кращі прагматичні відносини можна буде тільки через деякий час...

Цікаву перспективу, яка систематизує аналіз та забезпечує методологію для полегшення обговорення зовнішніх відносин Китаю, пропонує Керрі Браун. У своєму надихаючому дослідженні "Чого хоче Китай? Китайського світу" він ділить глобальне оточення Китаю на чотири зони. Перший – це США, другий – решта Азії (включаючи Росію), третій – Європейський Союз і четвертий – інші країни світу (Brown, 2017). Китайсько-американські відносини мають першочергове значення для функціонування світової економіки та політики – з глобалізацією або без неї. Інший фактор, що має стратегічне значення, – це поведінка Європейського Союзу, який президент Трамп хотів би перетягнути на свій бік у протистоянні США та Китаю. Поки що йому це не вдається, і слід сподіватися, що повернути ЄС та Китай один проти одного не вдасться нікому, оскільки це зашкодить як їм, так і всій світовій економіці.

Важкі часи вимагають розсудливості та спокою, а не необдуманості та перезбудження. Деякі західні політики, не зрозумівши об'єктивного імперативу прагматичного співіснування з Китаєм, радикально відвернулися від нього. Це можна відчувати набагато сильніше в США, ніж в ЄС. І тепер, відчуваючи власне безсилля, вони втрачають здоровий глузд. Хоча в політиці не можна повністю уникнути божевільних та дурнів, яких потрібно стримувати та усувати з громадського життя, деякі вислови політиків вищого ешелону та впливових урядових радників викликають велику тривогу. Це люди, від яких ми очікуємо досвіду та відповідальності, а якщо вони керуються цинізмом, настільки поширеним у політиці, це треба викривати і з цим треба сперечатись. Якщо вони через свою імпотенцію втрачають розум, все починає виходити з-під контролю.

Коли експерт зі зростання Пітер Наварро, економічний радник, до якого дослухається президент Трамп, каже, що Китай "завдав колосальної шкоди (...) Ми повинні витратити на цю боротьбу до 10 трильйонів доларів (...) Слід розробити спеціальний законопроект по Китаю (...) це питання притягнення до відповідальності Китаю, Комуністичної партії Китаю", то це вже небезпечно. Це може бути *Жовта Загроза 2.0*? Можливо, Китай міг би більш законно вимагати від Заходу, особливо від британців, компенсації за гігантські збитки, свідомо спричинені навмисно проведеними Опіумними війнами в середині XIX століття, коли напівколонізоване китайське населення зазнало запланованого виснаження,

оскільки було змушене купувати отруту, вирощувану бідними селянами в повністю колонізованій Індії? Давайте просто почекаємо, коли хтось висуне таку вимогу... Можливо, Центральна та Східна Європа також вимагатимуть відшкодування збитків, завданих керованим Вашингтоном "Консенсусом" під час постсоціалістичного перехідного періоду? І паралельно країни Західної Африки можуть вимагати компенсації за неправну шкоду, заподіяну в минулому в результаті нищівного рабства, яке було однією з форм первинного накопичення багатства в Північній Америці. Сучасне багатство американців також побудоване на крові та поту мільйонів африканських рабів, що одні хочуть легко забути, але інші ніколи не повинні простити.

Коли технократ такого класу як Маргрета Вестагер – здавалося б, одна з найкомпетентніших єврокомісарів – застерігає від загрози поглинання європейських компаній, уражених пандемією Covid-19, це повинно змусити вас дивуватися і хвилюватися. Якщо китайський інвестор стукає у двері підприємців, які погано справляються з кризою, навіть за допомогою щедрої державної допомоги урядів та Європейської Комісії, з ним слід вести переговори та укласти угоду, а не зачиняти перед ним двері. Навіть якщо китайці отримають повний контроль над деякими компаніями і більше, ніж зараз, проникнуть у галузі, які їх цікавлять, все одно це буде приплив свіжого капіталу, якого не вистачає в умовах кризи. Це часто пов'язано з передачею високих технологій, яких у Китаї дедалі більше і більше і з дедалі більшим доступом до китайського ринку і до ринків третіх країн. По суті, більшість інвестицій при цьому будуть спрямовані на виробництво для експорту. Коли данський або німецький капітал вливається в Словаччину чи Польщу, це бажані прямі іноземні інвестиції, а коли китайський капітал вливається в Іспанію чи Швецію, це "поглинання європейських фірм"?

Досить гармонізований глобальний порядок вимагає сильної та єдиної європейської інтеграції (*Shambaugh, 2016*), але, на жаль, вона ослаблюється через фінансову та міграційну кризи та зростаючу хвилю нового націоналізму та регресивних тенденцій. Ще більше підриває ЄС Brexit, зменшуючи його економіку приблизно на 15%. На жаль, Європейський Союз стає слабшим у той час, коли йому слід набрати сили, щоб урівноважити зростаючий вплив Китаю. Водночас ЄС є провідним партнером у співпраці та стратегічним конкурентом Китаю; і це не суперечність, а своєрідна діалектика.

На такому тлі до цього і без того складного рівняння слід додати ще одне ускладнення: трикутник, сформований Китаєм, Росією та ЄС, зокрема Німеччиною. Остання хоче сильного і більш глибоко інтегрованого Європейського Союзу. Вона також бажає добрих, прагматичних відносин як з Росією, так і з Китаєм. Зараз правильні російсько-німецькі відносини шукають не Кайзер та його двоюрідний брат, цар, а канцлер та президент, які обидва розмовляють німецькою мовою. Для обох Китай – це величезний ринок збуту; для Німеччини – для високотехнологічних промислових продуктів, для Росії – сировини, земля якої, розтягнута на одинадцять часових поясів, має більше підземних родовищ, ніж будь-яка інша країна. Геополітичні ігри між цими трьома учасниками мають великий вплив на геоекономічну ситуацію.

Китай дбає про розвиток співпраці з іншими країнами та регіонами, одночасно залучаючи їх до подальшого процесу глобалізації. Хоча сталося так, що Сполучені Штати менш зацікавлені у спільному добробуті, ніж у вигодах, які вони можуть отримати від панування у світовій системі капіталізму, іноді Китай, здається, звертає увагу саме на рівень загального світового добробуту. Хоча Сполучені Штати мають понад 200 військових об'єктів за кордоном у 120 країнах, Китай має одну – невелику військово-морську базу на Африканському Розі в Джибуті – але, навпаки, є найбільшим торговим партнером для 130 країн. Сама величина китайської економіки обумовлює необхідність інституціоналізації зовнішньої політики у формі багатосторонніх контактів. Китай повинен досягти домовленостей на двосторонньому рівні з такими країнами, як Індія чи Росія, але не з Танзанією чи Аргентиною. Ось чому було створено численні форуми для спілкування та обговорення, а іноді і для участі у спільних проектах. Контакти з Африкою розглядаються в рамках Форуму з питань китайсько-африканського співробітництва (Forum on China-Africa Cooperation, FOCAC), членом якого є всі країни континенту, крім Есватіні (Eswatini), єдиної країни в Африці, яка досі офіційно визнає незалежність Тайваню. Для сприяння співпраці з регіоном Південної Америки було створено Форум Китаю та Економічне співтовариство держав Латинської Америки та Карибського басейну (Foro China-CELAC)¹³. Організаціями, що мають на меті зміцнення контактів з безпосередніми сусідами, є Форум співпраці Китай-Південна Азія (China-South Asia Cooperation Forum, CSACF) та Форум співпраці Китай-Центральна Азія (China-Central Asia Cooperation Forum, CCACF). Таких установ стає більше, оскільки Китай не втрачає з виду жодного світового регіону, включаючи Океанію, Арктику та Антарктику. Функціонування цих структур, безсумнівно, приносить багатосторонні переваги та додає "китайські характеристики" процесу глобалізації.

Для здійснення численних проектів потрібні фінанси. Якщо власних коштів недостатньо, економіки, що розвиваються, вдаються до іноземних позик. Колись їх використовував і Китай, але в якийсь момент він став позикодавцем, особливо для країн з економікою, що розвивається, і зараз він є найбільшим кредитором у світі. Позики, надані Китаєм, в 2000 р. були майже відсутні, а у 2020 р. вони перевищують загальну суму позик, наданих Світовим банком та Міжнародним валютним фондом. Дорівнюючи майже 400 млрд дол. США, вони вдвічі перевищують офіційний державний борг країн, що розвиваються, перед країнами Паризького клубу. Ці суми та їх співвідношення змінюються внаслідок викликаної пандемією кризи, оскільки, з одного боку, і багаті країни, і Китай списують частину безповоротних боргів так званих бідних країн з високим боргом (Highly-Indebted Poor Countries¹⁴,

¹³ Форум не включає країни регіону, які підтримують дипломатичні відносини з Тайванем: Беліз, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Нікарагуа, Парагвай, Сент-Кітс і Невіс та Сент-Люсія.

¹⁴ Світовий Банк класифікує як НІРС 39 країн, з них аж 33 в Африці на південь від Сахари: Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Чад, Демократична Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Камерун, Коморські острови, Конго, Кот-д'Івуар, Ліберія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Мозамбік, Нігер, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Руанда, Центральноафриканська

НІРС), і з іншого – вони надають нові позики тим, хто цього потребує. Постійні зрушення в цій галузі зміцнять позиції Китаю, особливо завдяки тому, що безвідповідальна політика Білого дому стримує його від фінансування державного боргу США. Частина надлишку, який міг би бути розміщений в облігаціях багатих Сполучених Штатів, буде інвестована в цінні папери економік, що розвиваються. У довгостроковій перспективі це сприятливі структурні зміни, оскільки вони сприятимуть розвитку країн, що відстають, і, можливо, частково будуть спонукати США припинити життя за межами своїх можливостей, що фінансується за рахунок постійних запозичень.

Дехто вважає, що в найближчі десятиліття головне – і не лише економічне – зіткнення відбудеться в галузі штучного інтелекту, ШІ (Lee, 2018). За останні роки Китай досяг величезних успіхів у цій галузі, використовуючи науково-технічні прориви в електронній інженерії та оцифруванні, а також свою унікальну позицію щодо наявності великого масиву BigData. Чим більше активного населення, тим більший обсяг даних допомагає створювати програми ШІ. У цьому відношенні скласти конкуренцію Китаю може лише Індія. Загалом, у цій сфері Китаю ще потрібно багато чому навчитися, і йому потрібно створити більш відкрити інноваційну систему (Medvedev, Piatkowski, Yusuf, 2020).

Враховуючи всі фактори – включаючи якість апаратного та програмного забезпечення, і особливо висококваліфікованих фахівців – учасниками головного конкурентного зіткнення знову стануть США і Китай. Економічна напруженість стане політизованою, і це вже можна відчувати. Не викликає сумнівів, що однією з причин торгової війни та нової холодної війни, започаткованої американцями, є саме цей страх втратити лідерство у галузі ШІ. Тут ми стикаємося з двома варіантами: суперництво з порушенням рівноваги та динаміка разом із співпрацею та пошуком синергії. Схоже, що останнім шляхом поки не бажає піти жодна зі сторін.

Оскільки глобалізацію вже неможливо зупинити – що пов'язано з розвитком і експансією Китаю, – будуть тривати невпинні дискусії про те, що є хорошим і поганим для світу. Так, є хороші та погані економіки (Седлачек, 2011), є системи, які є більш і менш ефективними з точки зору досягнення своїх цілей, і є прогресивні та відсталі ідеології та політичні системи, які їм слідують. Тим важливіше якомога більше вчитися один в одного і творчо спиратися на досвід інших. Корисні також антиприкладі – аби лише знати, чого не можна робити. Китай багато чому навчився у інших, демонструючи при цьому унікальну здатність підходити до своїх проблем з прагматичної, а не з ідеологічної точки зору (так, як це робилось раніше). Проте Китаю потрібно тут ще багато чому навчитися. Слід сподіватися, що він буде цього бажати і зможе це зробити.

Один із найцікавіших порівняльних аналізів історії запропонував британський історик Ян Морріс. Він розробив оригінальний Індекс соціального розвитку, який враховує, зокрема, енергозабезпечення, здат-

Республіка, Сомалі, Судан, Танзанія, Того, Уганда, Сан-Томе і Принсіпі та Замбія; одна в Азії (Афганістані) та п'ять в Південній та Центральній Америці і Карибському басейні – Болівія, Гайана, Гаїті, Гондурас та Нікарагуа (World Bank, 2020).

ність цієї соціальної культури до організації, що вимірюється розмірами її найбільших міських районів, військовий потенціал та розвиток інформаційних технологій, що визначається швидкістю і ступенем поширення писемного слова та телекомунікацій (Morris, 2010). Використовуючи ці метрики, він приходить до висновку, що Захід продовжуватиме домінувати лише протягом кількох наступних поколінь, після чого у першому десятилітті ХХІ століття у світі пануватиме Схід, найважливіша частина якого, звичайно, Середина країна — Китай. Ну, час покаже ...

Давно, дуже давно – у середземноморському світі, який нічого не знав про китайську цивілізацію, хоча вже тоді звіди привозили гладенький шовк (Uhlig, 1986) – усі дороги вели до Риму (omnes viae Romam ducunt). То, може зараз, настав час, коли всі дороги ведуть до Бейджину?

References

1. Brown, K. (2019). *What Does China Want? China's World*. London-New York: I.B. Tauris.
2. Brzezinski, Z. (2007). *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*. New York.
3. Csaba, L. (1996). The Political Economy of the Reform Strategy: China and Eastern Europe Compared. *Communist Economies and Economic Transformations*, 8(1), 53-65. <https://doi.org/10.1080/14631379608427844>
4. Deneen, P. J. (2018). *Why Liberalism Failed*. Yale University Press, New Haven and London. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300223446.001.0001>
5. Trump's world. The new nationalism (2016, Nov. 19). *The Economist*. Retrieved 15.05.2020 from <https://www.economist.com/leaders/2016/11/19/the-new-nationalism>
6. There is less trust between Washington and Beijing than at any point since 1979 (2020, May 9). *The Economist*. Retrieved 10.05.2020 from <https://www.economist.com/united-states/2020/05/09/there-is-less-trust-between-washington-and-beijing-than-at-any-point-since-1979>
7. Has covid-19 killed globalisation? (2020, May 16). *The Economist*. Retrieved 15.05.2020 from <https://www.economist.com/leaders/2020/05/14/has-covid-19-killed-globalisation>
8. The World's Most Valuable Brand (2020). *Forbes*. Retrieved 10.05.2020 from <https://www.forbes.com/powerful-brands/list/#tab:rank>
9. Fukuyama, F. (2020, May 18). What Kind of Regime Does China Have? *The American Interest*. Retrieved 26.05.2020 from <https://www.the-american-interest.com/2020/05/18/what-kind-of-regime-does-china-have/>
10. Galbraith, J. K. (2014). *The End of Normal: The Great Crisis and the Future of Growth*. New York: Simon and Schuster.
11. Galbraith, J. K. (2018). *Backwater Economics and New Pragmatism: Institutions and Evolution in the Search for a Sustainable Economics*. TIGER Working Papers Series, 138. Kozminski University, Warsaw. Retrieved 12.05.2020 from <http://www.tiger.edu.pl/TWP%20No.%20138%20--%20Galbraith.pdf>
12. Halper, S. (2010). *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century*. New York: Basic Books.
13. Huang, Y. (2017). *Cracking the China Conundrum: Why Conventional Economic Wisdom Is Wrong*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190630034.001.0001>
14. Kissinger, H. (2011). *On China*. New York: Penguin Press.
15. Kolodko, G. W. (2000). *From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation*. Oxford - New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198297437.001.0001>

16. Kolodko, G. W. (2011). *Truth, Errors and Lies: Politics and Economics in a Volatile World*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/kolo15068>
17. Kolodko, G. W. (2014). *Whither the World: The Political Economy of the Future*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137465740>
18. Kolodko, G. W. (2018). Socialism, Capitalism, or Chinism? *Communist and Post-Communist Studies*, 51(4), 285-298. Retrieved 10.05.2020 from http://tiger.edu.pl/CPCS_2018.pdf/; <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.10.002>
19. Kolodko, G. W. (2020a). *China and the Future of Globalization: The Political Economy of China's Rise*. Imprint: I.B. Tauris, London - New York - Oxford - New Delhi - Sydney. <https://doi.org/10.5040/9781788315487>
20. Kolodko, G. W. (2020b). After the Calamity: Economics and Politics of the Post-Pandemic World. *Polish Sociological Review*, 2(210).
21. Kolodko, G. W. (2020c). *From Economic Theory to Political Practice: The Quest for a Recipe for Development Success*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne (forthcoming).
22. Kolodko, G. W., Rutkowski M. (1991). The Problem of Transition from a Socialist to a Free Market Economy: The Case of Poland. *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, 16(2), 159-179.
23. Krastev, I., Holmes, S. (2019). *The Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy*. New York - London: Pegasus Books.
24. Lankov, A. (2013). *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia*. New York: Oxford University Press.
25. Lardy, N. R. (2014). *Markets Over Mao: The Rise of Private Business in China*, Peterson Institute of International Economics, Washington, DC.
26. Lardy, N. R. (2019). *The State Strikes Back: The End of Economic Reform in China?* Peterson Institute of International Economics, Washington, DC.
27. Lee, Kai-Fu (2018). *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*. Boston.
28. Lin, J. Y. (2012). *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. The World Bank. Washington DC. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8955-3>
29. Lin, J. Y. (2013). *Against the Consensus. Reflections on the Great Recession*. Cambridge University Press, New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139855709>
30. Maçães, B. (2018). *Belt and Road: A Chinese World Order*. Hurts, London.
31. Medvedev, D., Piatkowski, M., Shahid, Y. (2020). *Promoting Innovation in China: Lessons from International Good Practice*. The World Bank Group, Washington, DC. Retrieved 12.05.2020 from <http://documents.worldbank.org/curated/en/571611587708038991/pdf/Promoting-Innovation-in-China-Lessons-from-International-Good-Practice.pdf>
32. Milanović, B. (2019). *Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts-London, England. <https://doi.org/10.4159/9780674242852>
33. Morris, I. (2010). *Why the West Rules - for Now: The Patterns of History and What They Reveal about the Future*. Profile Books, London.
34. Nuti, D. M. (2018). *The Rise and Fall of Socialism*. DOC Research Institute, Berlin. Retrieved 09.05.2020 from https://doc-research.org/2018/05/rise_and_fall_of_socialism/
35. Pei, M. (2016). *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London. <https://doi.org/10.4159/9780674974340>

36. Phelps, Edmund S. (2013). *Mass Flourishing: How Grassroots Innovation Created Jobs, Challenge, and Change*. Princeton University Press, New York. <https://doi.org/10.2307/j.ctt32bbrz>

37. QS (2020). *World University Ranking: Who Rules? QS Top Universities*. Retrieved 14.05.2020 from <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2020>

38. Rodrik, D. (2015). *Economics Rules: Why Economics Works, When It Fails, and How To Tell The Difference*. Oxford University Press, Oxford.

39. Sedlacek, T. (2011). *Economics of Good and Evil: The Quest For Economic Meaning From Gilgamesh To Wall Street*. Oxford University Press, Oxford - New York.

40. Shambaugh, D. (2016). *China's Future*. Polity Press, Cambridge, UK-Malden, MD.

41. Stiglitz, J. E. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. W.W. Norton, New York - London.

42. Tirole, J. (2017). *Economics of the Common Good*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77hng>

43. Uhlig, H. (1986). *Die Seidenstrasse. Antike Weltkultur zwischen China und Rom*. Lübbe, Bergisch Gladbach.

44. UN (2019). *World Population Prospects 2019*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Populations Dynamic, New York. Retrieved 08.05.2020 from <https://population.un.org/wpp/Download/Probabilistic/Population/>

45. UNDP (2019). *Human Development Report: Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York/ Retrieved 09.05.2020 from <http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf/>

46. Walicki, A. (1995). *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia*. Stanford University Press, Stanford.

47. WEF (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*, World Economic Forum, Geneva. Retrieved 10.05.2020 from http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

48. World Bank (2020). *Heavily indebted poor countries (HIPIC)*. Washington DC. Retrieved 12.05.2020 from <https://data.worldbank.org/region/heavily-indebted-poor-countries-hipc>

Received June 1, 2020